

Від представника до місії. Хто і як представляв в РСФРР радянську Україну та українців

dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/vid-predstavnika-do-misiji-hto-i-yak-predstavlyav-v-rsfr-radyansku-ukrajinu-ta-ukrajinciv-31012021-414065

31 січня 1921 року щойно утворена місія УСРР при уряді радянської Росії уклала мирний Договір із Грузинською Демократичною Республікою, що поклало старт ствердженню радянської України як суб'єкта міжнародних відносин

Геннадій Єфіменко

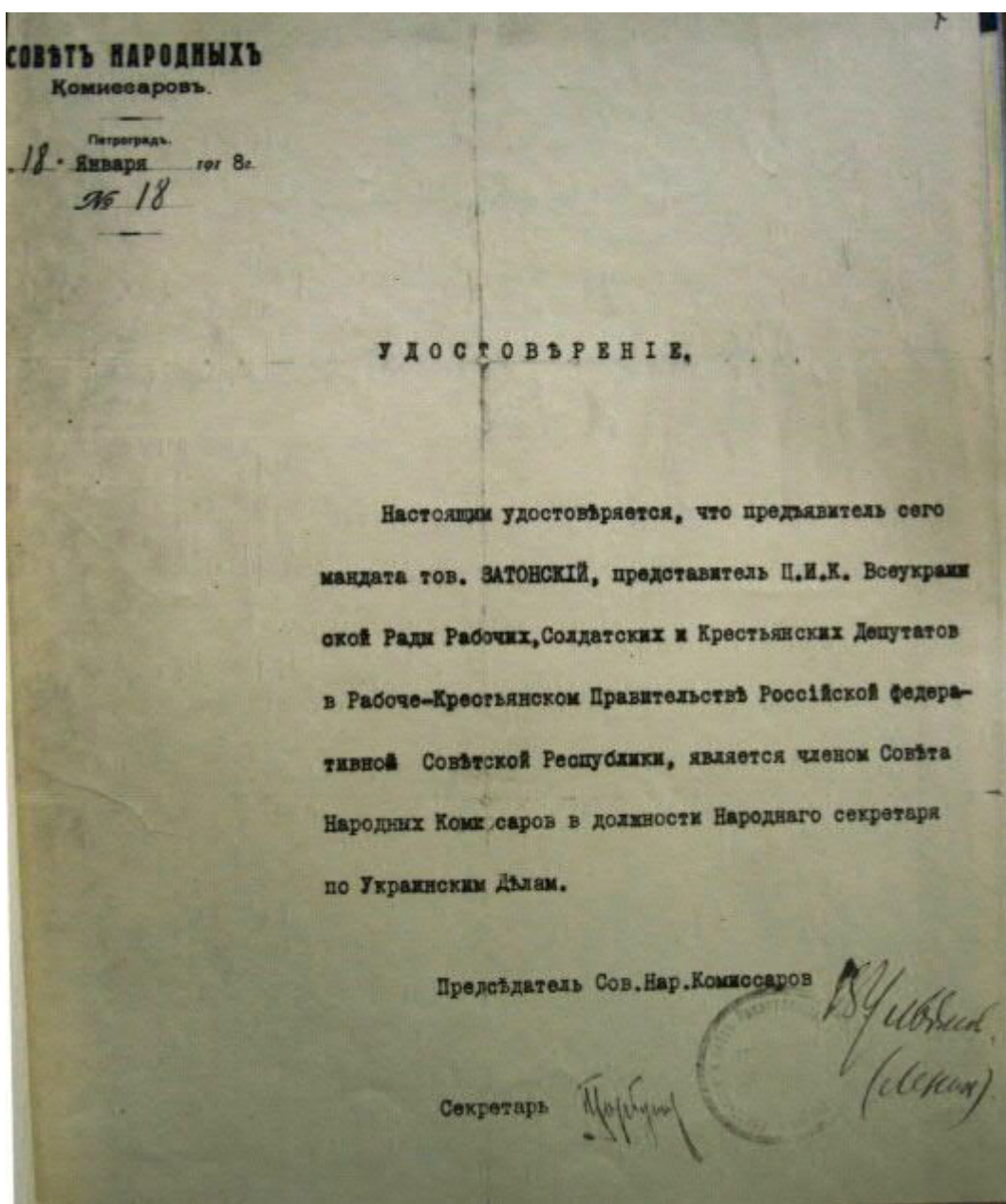
неділя, 31 січня 2021, 17:10

Першим самостійно укладеним УСРР міжнародним договором можна було б вважати укладений 28 грудня 1920 року «Союзний Робітничче-Селянський договір між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою й Українською Соціалістичною Радянською Республікою», у якому Кремль вперше формально визнав незалежність радянської України. Однак про рівноправну суб'єктність у ньому не йшлося: хоча статус радянської України справді став вищим ніж був, але її сім провідних наркоматів (військових і морських справ, ВРНГ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошт і телеграфів) мали статус об'єднаних і перебували у подвійному підпорядкуванні – як українських, так

і російських вищих органів влади. Водночас саме той договір дав формальні підстави для утворення дипломатичної місії УСРР при уряді РСФРР, яка формально постала вже на початку січня 1921-го.

Незважаючи на такий, на перший погляд, короткий шлях від визнання незалежності до появи місії, насправді історія з її утворенням тривала три роки. Першим прообразом дипломатичної місії зразка 1921 р. стало призначення 19 січня 1918 р. Володимира Затонського – народного секретаря освіти у щойно проголошеній у Харкові радянській Україні – *"народним секретарем Української республіки при Робітничо-селянському уряді Російської Федерації"*. Три дні потому на засіданні російського Раднаркому функції Затонського були уточнені: його *"як представника вільної Української республіки"* включили до складу ленінського Раднаркому *"з ухвальним голосом у справах, що стосуються України, і з дорадчим голосом в інших питаннях"*.

Посвідчення Володимира Затонського як члена російського Раднаркому (з матеріалів ЦДАГО України, датування у документі за старим стилем)

Власне, Затонський став першим «національним» представником в Раднаркомі, причому це відбулося ще до проголошення незалежності Україною – як справжньою (проголошено 24 січня 1918), так і її радянською імітацією (вже в березні 1918-го). Основним завданням нового російського урядовця було інформування про ситуацію в Україні. Про окрему місію чи апарат для його обслуговування не йшлося.

Ще до приїзду Затонського у Петроград Народний секретаріат відрядив його (як народного секретаря освіти) разом із народним секретарем військових справ Василем Шахраєм та головою ЦВК рад України Юхимом Медведєвим до Бресту на переговори з країнами Четверного союзу. Таким відрядженням більшовики зробили спробу переламати хід переговорів, замінивши делегацію УНР від Української Центральної Ради на представників УНР радянської.

Портрет Володимира Затонського з видання Ю.Арцибушева «Диктатура пролетариата в России: Политические деятели на заседаниях советов раб., солдат. и крест. депутатов, учредительного собрания, крестьянских съездов и проч. в декабре 1917 и в январе 1918 гг» (Видавництво І. Кнебель, 1918)

Втім, Затонський до Бресту не доїхав, бо попросту ... не поїхав. Як зазначив по прибуттю до Бресту Василь Шахрай — через недугу. А тих, хто доїхав, тобто Шахрая та Медведєва, до участі в перемовинах як представників України не допустили. Що, втім, не завадило їм залишитися у Бресті, але вже як членам делегації радянської Росії.

Тут би можна і завершити розповідь про перших офіційних представників радянської України в Росії, якби не одна важлива деталь: чи то за певним збігом обставин, чи то такою була продумана тактика, але члени першого уряду радянської України – Народного секретаріату – відіграли ключову роль у наступних подібних представництвах. Тому нагадаємо прізвища та посади «основних» секретарів.

Народний секретаріат – уряд радянської УНР

Саме Іван (Ізраїль) Кулик, народний секретар міжнаціональних (аналог – закордонних) справ, якого, щоправда, немає на загальній світлині, у травні 1918 року очолив, як можна образно сказати, друге представництво радянської України в РСФСР – тепер це був Український відділ Народного комісаріату національностей РСФСР. Щоправда, очолив не одразу – кілька днів головою новоутвореного представництва встиг побувати Юхим Петренко.

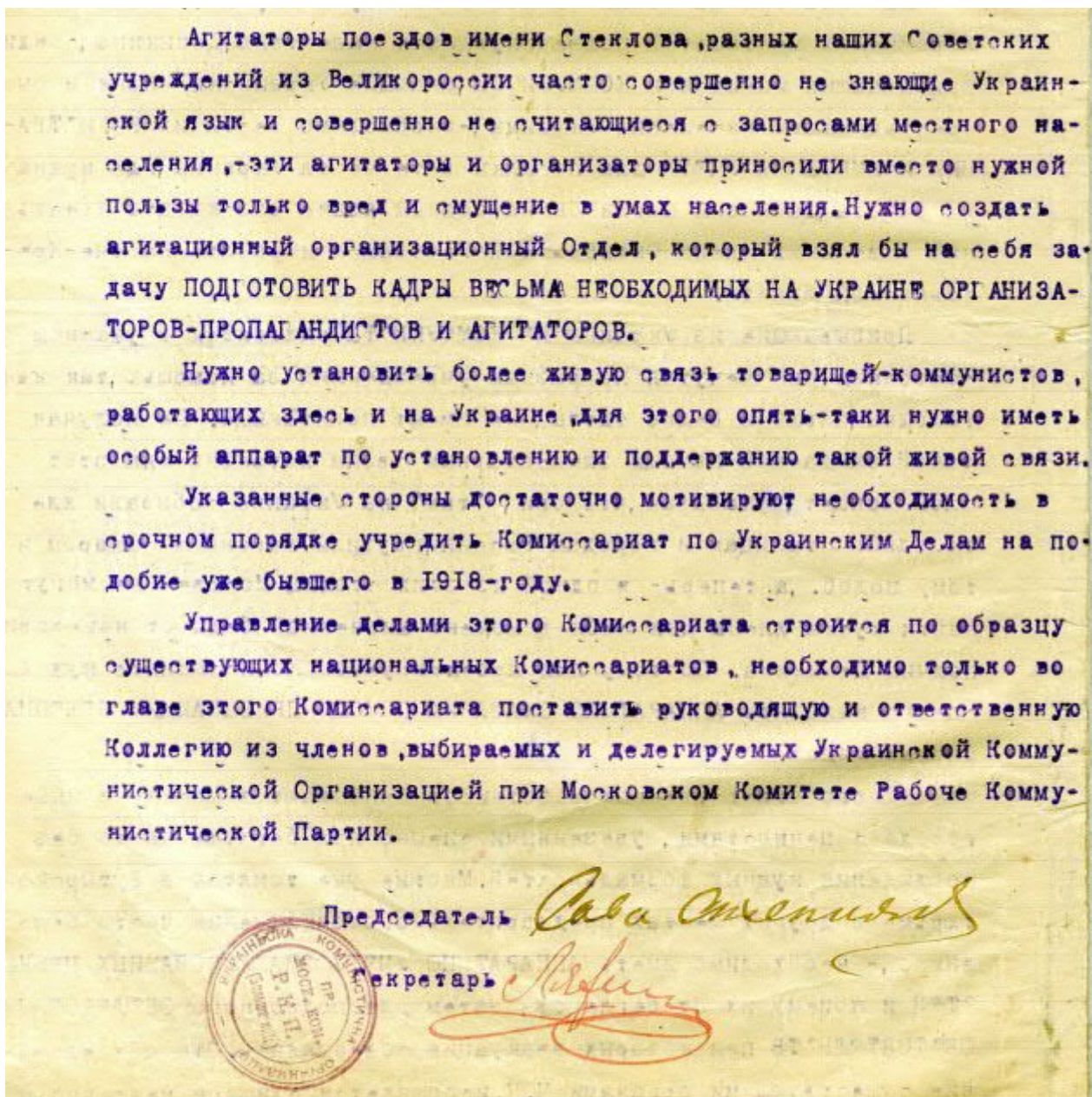

Іван (Ізраїль) Кулик. Фрагмент групового фото. 1928–1930 рр. Із сайту Центрального державного архів-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)

Заступником Кулика був Степан Сова-Степняк, організатор попередника українського відділу при Наркомнаці — комісаріату у справах українців Москви і Московської губернії.

Сам факт існування Української Держави став найкращим побудником для активної роботи відділу – мовляв, про українців не лише в Україні, а й в Росії турбуються, тобто питання боротьби з Українською Державою – класове, а не національне. Тобто хоча формально діяльність відділу мала охоплювати українців, що мешкали в Росії, однак той відділ був певним чином і представництвом України, але радянської. Як підтвердження цієї тези слід відзначити, що одним з активних працівників Саратовського відділу був вже згаданий Василь Шахрай. Саме в Саратові він написав свої основні праці, що поклали початок українському націонал-комунізму.

З початком нового наступу більшовиків на Україну наприкінці листопада 1918 року Український відділ при Наркомнаці певний час допомагав із формуванням кадрового потенціалу для радянської України, але навесні робота відділу згасла. Та вже восени 1919-го вона ледь не була відновлена, адже більшовики потерпіли ганебну поразку в Україні, і вагому причину у цьому зіграло нехтування більшовицькою владою національним питанням. У Москві навколо очолюваної згаданим вище Согою-Степняком Української комуністичної організації (УКО) при Московському комітеті РКП(б) стали гуртуватися незадоволені національною політикою комуністи-емігранти з України. Сам Сого-Степняк писав до ЦК РКП(б) про потребу відновлення українського відділу, але восени 1919-го до нього не дослухалися.

Із звернення Степана Сого-Степняка до ЦК РКП(б) з пропозицією про відновлення діяльності Українського відділу при Наркоматі національностей РСФРР. (За матеріалами Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ))

№ 12" по делу № 19202
А. Мухомов.

А. Мухомов.
Лаврик Сем. Владим.
А. Лаврик
Саватенко

Президиум Украинской Коммунистической
Организации при Московском Комитете
Российской Коммунистической Партии (Вашингтонский) всемерно
приветствует и настоятельно требует
написать письмо и посылить его в адрес
секретаря Президиума СССР.

А. Мухомов

Подлинный подлинник, кроме имеющегося уже в архиве,
направить В. Бруну и Сидоренко.
А. Мухомов.

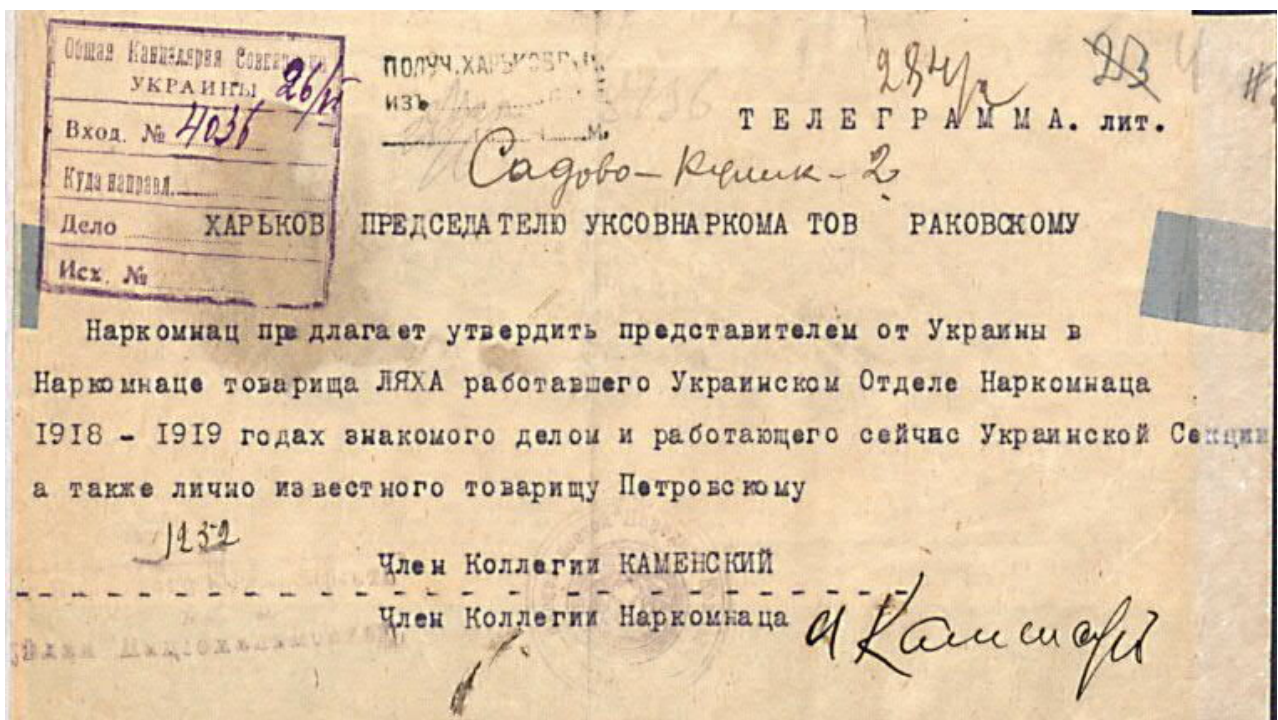
Адрес, по которому можно найти адресованной комиссии:
Украинский отдел Центропартии (Министерство 38) Мин. 2-24-01.
Сиротин, в. Мухомов.

Із захопленням Кремлем України робота організації, зрозуміло, знову ослабла – активні кадри почали перетікати до республіки. У Кремлі нове опанування України почали вважати наскільки переможним, а зроблені поступки у національно-культурній політиці наскільки вдалим, що вирішили інкорпорувати УСРР до складу радянської Росії на правах автономії. Тому, коли у травні реорганізовувався Наркомат національностей РСФРР, то у новій його структурі знайшлося місце і для

українського відділу. Але тепер він, за задумом Кремля, мав коригувати не тільки і навіть не стільки роботу серед українців РСФРР, скільки діяльність УСРР як республіки.

В Україні з таким баченням не погоджувалися. Тому наступні кілька місяців тривали суперечки щодо форм та завдань українського відділу при Наркомнаці. У кожної сторони була своя тактика дій, причому з української сторони це, насамперед, затягування вирішення питання.

Спочатку здалося, що реакція України на плановане утворення українського відділу була своєчасною – вже 6 червня політбюро ЦК КП(б)У поставило до порядку денного питання про представника від України до Наркомнацу РСФРР. Вирішення перенесли на наступне засідання, але це «наступне» затягнулося до десятого за рахунком. І навіть та ухвала з'явилася лише після отримання з Кремля не просто нагадування, а конкретної пропозиції: 26 червня за підписом члена колегії Наркомнацу Абрама Каменського (до речі, колишнього наркома примарної Донецько-Криворізької Республіки) надійшла телеграма, якою пропонувалося затвердити представником від України Василя Ляха.

Телеграма члена колегії Наркомнацу РСФРР А.Каменського до голови Раднаркому УСРР Х.Раковського від 26 червня 1920 року (з матеріалів ЦДАГО України)

Але навіть після цього українська сторона ухвалила рішення лише за чотири дні, затвердивши при цьому іншу людину – Юрія Коцюбинського, який (згадаємо перший уряд радянської України) на початку 1918-го у Народному секретаріаті виконував обов'язки секретаря у військових справах після від'їзду Василя Шахрая. Тобто Харків продемонстрував свою активність у вирішенні питання. Оскільки ж постанова про реорганізацію Наркомнацу передбачала представництво у складі 3-х осіб, то 8 липня це питання знову постало на порядку денному політбюро ЦК. Головування Ю.Коцюбинського було підтверджено, членами представництва було

призначено Володимира Аусема та Василя Ляха. І знову згадуємо Народний секретаріат – Аусем там був секретарем з фінансових справ. Тобто двоє з трьох співробітників планованого представництва були членами першого радянського уряду. Після цього і в тому ж таки липні це рішення було оформлене в радянському порядку, тобто проведене через РНК УСРР. Реально ж ця делегація, у складі якої у якості секретаря значиться ще Д. Гриценко, розпочала організовувати українське представництво при Наркоматі національностей РСФРР з 1 серпня 1920 р.

Такі гойдалки тривали й далі. Причому на російському боці ледь не зіграв Лях, якого Каменський називав найбільш активним діячем і фактично керівником відділу. Втім, відділ так і не почав повноцінно функціонувати — положення про його діяльність не було затверджено. Боротьба тривала між двома засадничими різними концепціями: Наркомнац наполягав, що Український відділ має представляти як інтереси українців РСФРР, так і інтереси УСРР як республіки. Тоді як у сформованому Юрієм Коцюбинським проєкті положення відзначалося, що відділ Наркомнацу має опікуватися справами тих українців, що проживають в РСФРР, тобто як то було у 1918-початку 1919-го років.

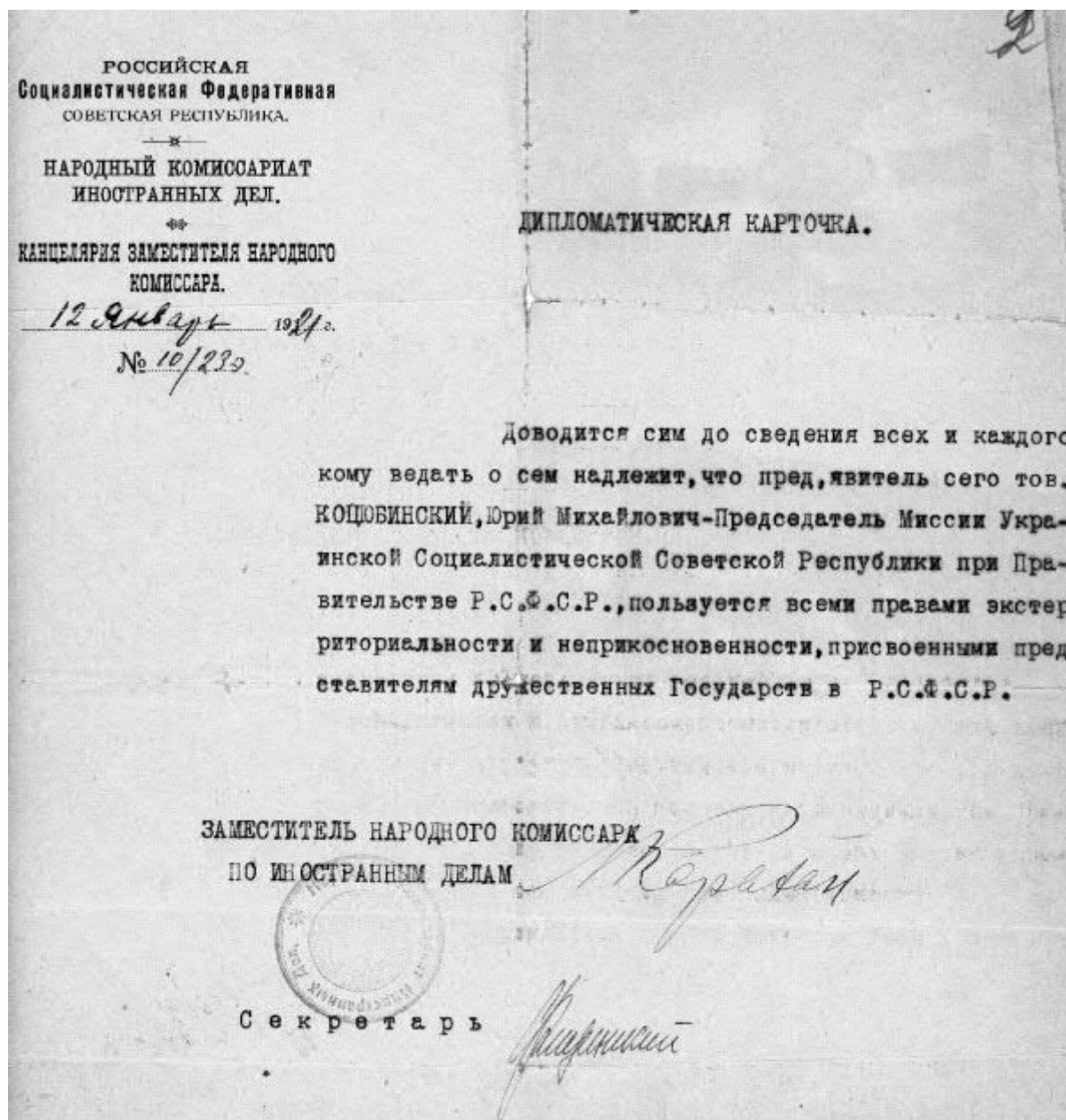
Визначення України незалежною державою під час перемовин із Польщею сприяло посиленню української позиції, адже на часі постало завдання приведення формального статусу УСРР до такого визначення. Тому на засіданні українського представництва від 7 листопада на позицію Наркомнацу вже не зважали — було ухвалено рішення написати доповідь до керівництва УСРР з пропозицією реорганізувати українське представництво у внутрішній російській відділ при Наркомнаці, а представництво УСРР як республіки зробити окремо.

Виконуючи це рішення, Юрій Коцюбинський написав такого листа-довідку 4 грудня, а 13 грудня питання «Про представництво УСРР в Наркомнаці» (разом із текстом листа) розглянуло політбюро ЦК КП(б)У.

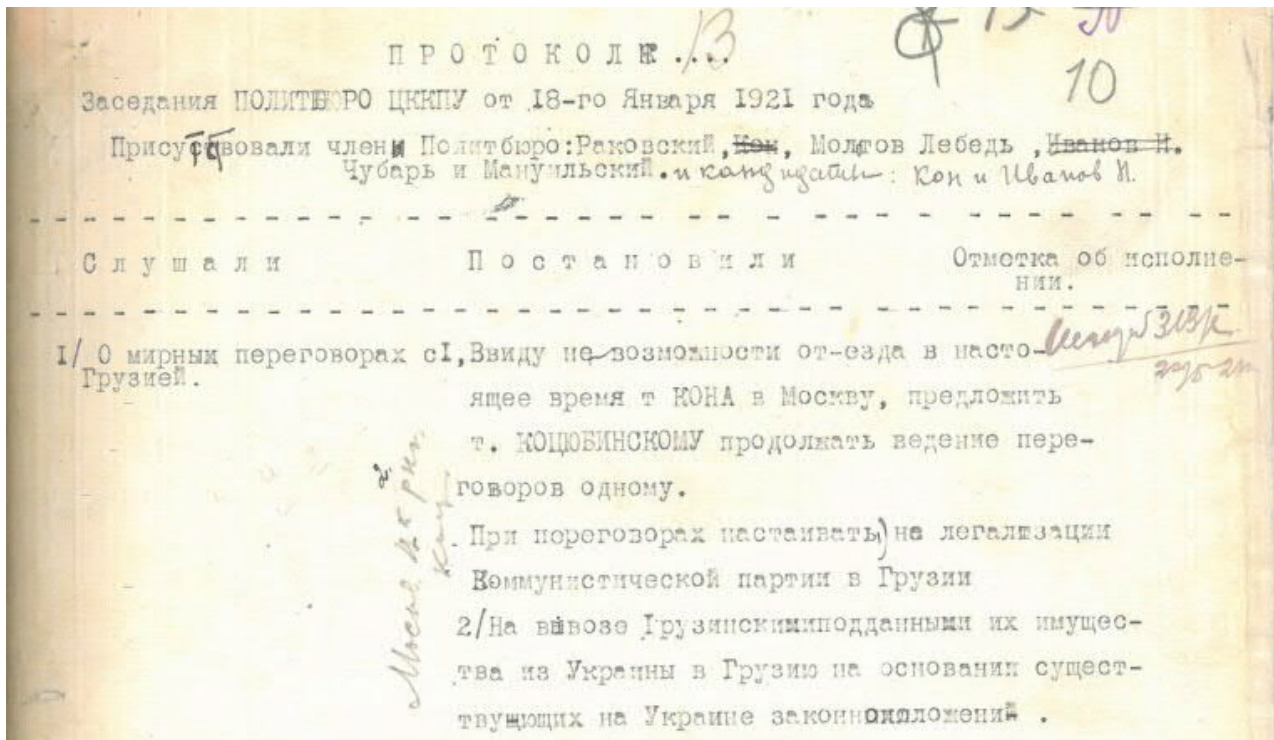

рук Наркомату закордонних справ РСФРР дипломатичні картки і, відповідно, права екстериторіальності недоторканості.

Дипломатична картка Юрія Коцюбинського (з матеріалів Архіву зовнішньої політики Російської Федерації)

Щойно утворена місія майже одразу отримала важливе і формально не досить відповідне її функціям завдання – вести переговори про укладення договору з Грузинською Демократичною Республікою. Причому, як засвідчувало рішення політбюро ЦК КП(б)У від 18 січня 1921 р., робити то місія мала хоч і за вказівками з УСРР, але без фактичної участі представників з «материкової» України, яка спочатку планувалася.

Рішення політбюро ЦК КП(б)У від 18 січня 1921 р. щодо переговорів з Грузією (з матеріалів ЦДАГО України)

Грузинський уряд, як незабаром повідомив Коцюбинський, одразу погодився з вимогами української сторони. Справа просувалася швидко і 31 січня 1921 р. Юрій Коцюбинський та Герасим Махарадзе підписали «Договір між УСРР і Грузією». У ньому йшлося про офіційне взаємне визнання, відмову від фінансових претензій, розвиток двосторонніх дипломатичних і торгівельних відносин тощо. Втім, договір так і не вступив у дію: українська сторона зволікала з ратифікацією. А вже 16 лютого розпочався наступ більшовицької Росії на Грузію – так розумілася Кремлем «свобода» для народів Кавказу. 25 лютого Тифліс було взято Червоною армією. Демократична Грузія загинула.

Попри відсутність результату з українсько-грузинським договором на виході, сама ідея залучення місії УСРР при уряді РСФРР до укладення міжнародних договорів прийшла до більшовицьким керівникам до смаку. Вже 14 лютого Коцюбинський підписав від імені УСРР договір з Литвою, а на початку березня був делегований до Риги як один з підписантів Мирного договору з Польщею.

Таким чином, саме через дипломатичну місію УСРР при уряді РСФРР радянська Україна почала своє ствердження як офіційний суб'єкт міжнародного права. А згодом, після певних реорганізацій, представники УСРР при російському уряді почали відстоювати інтереси України й перед Кремлем.